

PROFESJONALISERING AV FORSVARET

– Ideologisk valg eller funksjonelt imperativ?

INNLEDNING

I alminnelig språkbruk betyr profesjonalisering at de som bemanner en virksomhet har det som profesjon, dvs. som *yrke og levevei*. Dette i motsetning til å ha det som pliktoppgave, deltidsbeskjeftigelse eller hobby. Profesjonalisering oppfattes derfor også å bety *nivåheving*, fordi kvaliteten på det som utføres forventes å stige. Det vil av åpenbare årsaker være riktig i alt annet enn rene unntakstilfeller. Profesjonelle fotballag er i alminnelighet bedre enn amatørslag, og det samme er tilfelle for profesjonelle symfoniorkestre sammenlignet med amatørorkestre. Implisitt oppfattes begrepet i tillegg å innebære en *holdnings- eller mentalitetsendring*, det vil si utøvernes innstilling til oppgaven endres også. Delvis oppstår det et ønske om å utføre oppgavene best mulig, altså det vi kaller yrkesstolthet. I tillegg vil en profesjonell yrkesutøver ha en mer robust evne til å møte ubehagelige sider ved jobben. Ambulansesjåfører ser mange ting som andre mennesker ikke vil kunne oppleve uten å få både fysiske og psykiske reaksjoner, men de takler det fordi de har trening og erfaring til å forholde seg profesjonelt til det.

Alt tatt i betraktning er det derfor ikke rart at profesjonalisering normalt oppfattes som et gode, ikke minst når det dreier seg om å løse oppgaver innenfor offentlig sektor. De fleste vil foretrekke å bli tatt hånd om av et profesjonelt helsevesen, og etter 22. juli er det neppe mange som ønsker seg et politi på deltid. Desto merkeligere er det derfor at profesjonalisering av Forsvaret har vært sett på med stor skepsis og til dels vært mistenkeliggjort som et utslag av både militarisme og manglende demokratisk sinnelag. Når det likevel er en tydelig profesjonaliseringstendens i dagens forsvar, skjer det meget langsomt og ledsaget av en sperreild av tradisjonell vernepliktsretorikk som egentlig skulle tyde på at det var det motsatte som foregikk.

Forklaringen på dette er en kombinasjon av historiske og politiske forhold som har bidratt til at så vel positivt som negativt innstilte miljøer til Forsvaret har omfavnet den gamle vernepliktsbaserte forsvarsmodellen, og stilt seg avvisende til en profesjonalisering. I sitt nyttårsforedrag i Oslo Militære Samfund i januar 2009 fastslo forsvarsminister Anne-Grete Strøm-Erichsen kategorisk at "det vernepliktsbaserte forsvaret er fremtidens forsvar"¹. Der tok hun – med all respekt for statsråden – sannsynligvis feil, rett og slett fordi dette ikke er en sak politikerne kan avgjøre på ideologisk eller normativt grunnlag. Hvordan en stats militære institusjoner utvikler seg er historisk en ubønhørlig konsekvens av teknologiske, økonomiske, sosio-kulturelle og andre utviklingstrekk – utviklingstrekk hinsides politikkenes påvirkningsmuligheter. Profesjonaliseringsforslag som ble blankt avvist av regjeringen da de først ble fremsatt i 2007 ble da også delvis akseptert av den samme regjeringen allerede da de ble gjentatt i 2011². Det betyr bare at endringene tvinger seg frem når den politiske kostnaden ved å tilpasse seg utviklingen blir mindre enn kostnaden ved fortsatt å ignorere den.

Hva vil så ut fra ordets alminnelige betydning en profesjonalisering av Forsvaret innebære? Det må nødvendigvis bety en omstilling fra et forsvar basert på utskrivning og mobilisering av soldater, slik vi på forskjellig måte har hatt det i Norge i mange hundre år, til et forsvar i større grad basert på yrkespersonell. Først og fremst snakker vi da om menige mannskaper, men også om mye av det lavere befalet som tidligere har vært plikttjeneste- eller reservebefal. En profesjonalisering av Forsvaret må dessuten forventes å medføre

både den kvalitative nivåheving og den holdningsendring vi ser som positive effekter av profesjonalisering på andre områder. Det betyr likevel ikke at verneplikten bør avskaffes, men at vi fundamentalt må revidere måten vi praktiserer den på. Profesjonaliseringen vil imidlertid ikke bare påvirke selve bemanningsordningen. Det må nødvendigvis få konsekvenser også for de forholdene som er tilpasset eller følger av bemanningssystemet. Profesjonalisering har dermed både en direkte konsekvens – flere profesjonelle i stedet for utskrevne – og en indirekte konsekvens som berører slike ting som utdanning, befalsordning, organisasjonskultur etc.

Det er debatten om denne gjenstående delen av Forsvarets omstilling tiden nå er inne for å ta – ikke *om* vi skal profesjonalisere Forsvaret, men *hvordan*. De reelle alternativene er at vi enten diskuterer hvordan en profesjonalisering skal skje og gjennomfører den ut fra en klar forestilling om hvordan det best kan gjøres – eller våkner opp en dag og finner ut at det bare ble slik, med alle de skavanker en ordning som oppstår på denne måten vil ha.

TILBAKEBLIKK

Når et utskrevet forsvar har vært hovedregelen i vårt land, har det en rekke årsaker. Norge har i mesteparten av sin historie vært et fattig land, med en liten befolkning spredt over et stort landområde. Utskrivning med grunnlag først i bondebefolkningen og etter hvert i hele den mannlige befolkning var derfor lenge den eneste mulighet både praktisk og økonomisk for å reise et noenlunde tilstrekkelig forsvar. Men forklaringen har i tillegg en annen og mer prinsipiell side. Med Grunnloven i 1814 ble verneplikten knyttet til demokratisering og nasjonsbygging, i tråd med de fremherskende ideer i Europa etter den franske revolusjon. Frem til da hadde militærvesenet i de fleste europeiske land vært et lite og profesjonelt instrument i hendene på eneveldige fyrster i deres dynastiske småkriger på det politiske sjakkbrett, helt siden slutten av tredveårskrigen. En konsekvens av de politiske og sosiale omveltninger etter revolusjonen og Napoleonskrigene var at beslutningen om å gå til krig skulle ligge i en representativ nasjonalforsamling, og at krigen skulle utkjempe av et oppbud av nasjonens egne borgere. Dette folkeoppbudet skulle for det første være en garanti mot misbruk av militærmakten fra en egenrådige fyrstes side. Samtidig skulle det sikre at alle nasjonens menneskelige ressurser ble satt inn i kampen, fordi Napoleonskrigene innvarslet en periode der kriger kom til å dreie seg om nasjoners eksistens eller undergang. Obligatorisk militærtjeneste "*uden Hensyn til Fødsel eller Formue*" som det står i Grunnloven, skulle også erstatte gamle tilhørigheter til distrikter og samfunnsklasser med en felles, nasjonal identitet.

Historiske årsaker – noen universelle og noen spesifikt norske – har således skapt en sterk tradisjon for et vernepliktsbasert "folkeforsvar" i vårt land. Til denne tradisjonen hører også en egen politisk retorikk som fremføres ved de fleste forsvarspolitiske anledninger, og som understreker det folkelige oppbudsforsvarets betydning for forsvarsviljen, for Forsvarets forankring og anseelse i befolkningen, for et forsvar med demokratisk sinnelag osv. At de fleste forutsetninger som i sin tid gjorde retorikken tilnærmet sann har endret seg, har ikke svekket dens popularitet.

Den historiske norske forsvarsmodellen har også hatt sterk støtte innad i Forsvaret selv. Delvis har nok det skyldtes at mange av Forsvarets egne har "tatt politiske signaler" som man ville si i dag, men delvis har det også vært en ekte overbevisning. Selv fra høyt offiserhold har det vært satt et stigmatiserende likhetstegn mellom et vervet forsvar og bruk av leiesoldater, på tross av at dette er to vesensforskjellige ting. En vervet soldat er like mye som en vernepliktig del av en legitim militær organisasjon, opprettet og kontrollert av en stat som står ansvarlig for dens bruk. Dette i motsetning til en leiesoldat, som tilbyr sine tjenester til hvem som helst som kan betale, det være seg privatpersoner, organisasjoner eller andre, og for et hvilket som helst formål. Dertil kommer at en vervet menig selvsagt ikke er noe annet rent prinsipielt enn en vervet offiser, selv om vi normalt bruker betegnelsen "ansatt" på offiseren. Hvis det er respektabelt å være løytnant på den forutsetning, er det åpenbart en ren fordom å påstå at det ikke er respektabelt å være menig eller korporal. At slike fordommer likevel eksisterer kom senest til uttrykk på Venstres landsmøte i april i år, da Odd Einar Dørum karakteriserte vervede soldater som «halvbrune våpenanister»³. Dette er med andre ord

en forestilling som innebærer at profesjonelle militære transformeres fra en slags psykopater til aktverdige yrkesutøvere når de passerer et visst gradsnivå.

Et annet interessant aspekt ved den tradisjonelle norske forsvarsmodellen er at den har hatt oppslutning på tvers av det politiske spektrum, på tross av partienes svært forskjellige forsvarspolitiske grunnholdning. Høyresidens innstilling har vært at et vernepliktsforsvar er et større og derfor bedre forsvar, at det bare er denne modellen som setter oss i stand til å holde et tilstrekkelig stort forsvar i et tynt befolket land, etc. – i tillegg til at militærtjeneste skaper gode holdninger til Forsvaret og er en karakterdannende erfaring i seg selv. Venstresiden har hverken ideologisk eller følelsesmessig hatt noe særlig til overs for forsvar og militærvesen i noen form, men har ment at dersom vi først må ha det, er et vernepliktsforsvar mindre usympatisk enn et profesjonelt. Man er med andre ord enige i konklusjon, men på svært forskjellige premisser. Enigheten i konklusjon har i seg selv vært et betydelig hinder for en raskere omstilling av Forsvaret, fordi profesjonaliseringsbestrebelse er møtt med uvilje eller reservasjon fra begge fløyer i politikken. Det har derfor ikke vært noen politisk vintersak. Det er symptomatisk for denne tverrpolitiske holdningen at det eneste aspekt ved verneplikten partiene i dag overhodet diskuterer er spørsmålet om den skal utvides til å gjelde begge kjønn. Interessen for og kunnskapen om de alvorlige beredskapsmessige, økonomiske og etiske svakheter ved dagens vernepliktsmodell – som det objektivt sett burde være debatt om – er nærmest ikke-eksisterende.

UTVIKLINGEN I VÅR TID

Når det på tross av en slik motvilje både politisk og delvis faglig likevel er en langsom men tydelig trend i retning av en sterkere profesjonalisering av Forsvaret, er det naturlig å spørre hva årsaken til det kan være. Hvorfor er det påviselig slik at de enhetene som alltid har vært profesjonelle – som for eksempel de to spesialstyrkekommandoene Hærens jegerkommando og Marinejegerkommandoen – vokser, mens flere avdelinger som tidligere var vernepliktsbasert etter hvert er gått over til vervet status? Til de sistnevnte hører enheter som Telemark bataljon, Kystjegerkommandoen og nå sist Panserbataljonen ved Hærens brigade i Nord-Norge. Svaret er at den langsomme og til dels motvillige profesjonaliseringen skjer fordi flere gjensidig forsterkende utviklingstrekk tvinger den frem. Derfor er den nå i ferd med å spise seg inn i Hæren, mens den allerede har slukt mesteparten av Sjø- og Luftforsvaret.

Det første av disse trendene er *kostnadsveksten* i forsvarssektoren – det vil si den teknologidrevne veksten i prisen på nytt militært materiell. Denne fordyrelsen skyldes at innsats av mer og forbedret teknologi gjør at nye våpensystemer og annet utstyr blir stadig mer effektivt sammenlignet med det utstyret de avløser – men samtidig stadig dyrere, selv regnet i en fast pengeverdi⁴. Dette er en utvikling som ikke bare rammer Norge, men gjelder alle land. Det er ingen stater – fra de største til de minste, diktaturer som demokratier – som ikke har måttet akseptere en kraftig reduksjon av volumet på sine militære styrker for å kunne modernisere dem teknologisk i løpet av de siste 20-30 år. Vår intuitive forestilling om at Forsvarets styrke og størrelse begrenses av hvor mange mennesker vi kan mobilisere har dermed rullet å bli grunnleggende gal i løpet av et par generasjoner. En stats militære kapasitet begrenses i dag av hvor store styrker den økonomisk kan utruste med moderne materiell – ikke av hvor store styrker den kan bemanne uten at resten av samfunnet stanser opp. Verneplikts funksjonelle begrunnelse – at det bare var gjennom å utdanne en stor vernepliktig mobiliseringsreserve vi kunne reise et tilstrekkelig forsvar – er dermed ikke lenger riktig. En slik modell forutsetter selvfølgelig at vi har materiell på lager til å utruste denne reserven ved mobilisering, mens vi i dag ikke har utstyr til mer enn selv en begrenset del av de vernepliktige som er inne til førstegangstjeneste. Forsvar er med andre ord ikke lenger en *personellintensiv* virksomhet, men en *kapitalintensiv* – i likhet med så mye annen produksjonsvirksomhet i industrialiserte land.

Det neste utviklingstrekket som bidrar til profesjonaliseringstrenden, er også teknologirelatert og følger av de *kompetansekravene* teknologiutviklingen fører med seg. Som vi erfarer på mange områder forenkler moderne teknologi en rekke prosesser eller gjør det mulig å automatisere dem helt. Hvis det derfor ikke hadde vært

noen annen ambisjon for våpenutviklingen enn å videreføre den kapasiteten man allerede har, ville utstyret blitt enklere og enklere å betjene og dermed ha krevet mindre og mindre trening for å oppnå samme effekt. Men det er nettopp denne forenklingseffekten forsvarsindustrien benytter for å gi våpen og annet utstyr stadig høyere ytelse, ved ikke bare å inkorporere bedre men også mer teknologi i systemene. At dette gjør dem stadig mer krevende å beherske og utnytte er mindre interessant, så lenge alle de store brukernasjonene for lengst har profesjonalisert sine forsvar. Det er i realiteten bare noen få annerledesland som Norge som i dag lar nytten av milliardinvesteringer i materiell begrenses av at betjeningen skal skiftes ut en gang i året og at oppøvingstiden derfor er en knapp faktor. Kompetansemessig nullstilles vernepliktsavdelinger hvert år, hvoretter vi begynner opplæring fra nytt med nye mannskaper. Økende kompleksitet og stigende kompetansekrav på moderne materiell gjør dermed at et forsvar basert på verneplikt har store svingninger i sitt kompetansenivå gjennom året. Det varierer fra helt på null til noe som nødvendigvis aldri rekker å bli mer enn middels, målt med profesjonelle mål.

Dette er ikke bare en begrensning i forhold til å utnytte de ytelse som vårt eget materiell har innebygd og som vi betaler for. Det er selvfølgelig også en svekkelse i forhold til en motstander med profesjonelle styrker, og dessuten et kritisk beredskapsproblem. Når nødvendig oppøvingstid før en vernepliktsavdeling holder operativ minimumsstandard øker, reduseres selvfølgelig den operative nytteperiode tilsvarende innenfor den samlede tjenestetiden på ett år. Det vil si at utviklingen innebærer en stadig dårligere beredskap med de fåtallige enheter vi har, fordi oppøvingstidens andel av den totale tjenestetid øker. Generalinspektøren for Hærens (GIHs) vurdering er at de vernepliktsbaserte kampavdelingene ved brigaden i Nord-Norge i dag trenger ni måneders oppøving før de er innsatsklare. Da gjenstår tre av førstegangstjenestens tolv måneder⁵. Noen av de vernepliktige overføres riktignok til Heimevernet, men der benyttes bare den mest grunnleggende, minst kostbare og minst tidkrevende del av opplæringen til vakt- og sikringsoppgaver. Utviklingen beveger med andre ord også Forsvaret fra *personellintensivitet* til *kompetanseintensivitet*. Det burde heller ikke overraske, etter som det også er sammenfallende med utviklingen innenfor annen produksjon i moderne samfunn.

Den tredje av de viktige trendene som undergraver den tradisjonelle forsvarsmodellen er hva vi skal bruke Forsvaret til – altså den *sikkerhetspolitiske utvikling*. Den er først og fremst karakterisert ved bortfallet av trusselen om en eksistensiell krig med lang strategisk varslingsstid⁶, der både en meget alvorlig politisk spenningsøkning og en synlig og tidkrevende styrkeoppbygging på angriperens side ga oss tid til å gjennomføre en mobilisering. I stedet har vi fått en situasjon der en væpnet konflikt i våre egne nærområder antagelig vil være begrenset i både tid, rom og styrkeinnsats, sammenlignet med det gamle invasjonsscenarioet. Men varslingsstiden kan til gjengjeld bli meget kort, helt ned i timer eller høyst noen få døgn⁷. Det betyr at et mobiliseringssystem blir for langsomt, ikke minst når det også må tas i betraktning at en mobiliseringsstyrke vil trenge tid til gjenoppøving etter innkalling. Styrker med en klartid⁸ som med god margin er større enn påregnelig varslingsstid er derfor mindre relevante. I stedet krever den sikkerhetspolitiske utviklingen et større innslag av stående, innsatsklare styrker – styrker som ikke er avhengige hverken av mobilisering av reserver eller mange måneders fortsatt utdanning før de er klare.

En annen side ved den sikkerhetspolitiske situasjon er det hyppige behov for å kunne stille styrker til disposisjon for utenlandsoperasjoner, enten for fredsbevarende FN-opdrag eller direkte for innsats i væpnede konflikter når det internasjonale samfunn bestemmer seg for det. Tidligere valgte vi å improvisere en viss evne for slike formål ved å rekruttere FN-soldater rett fra gaten på grunnlag av avtjent førstegangstjeneste. Det er ikke lenger noen ønskelig eller forsvarlig måte å gjøre det på, etter som det ga dårlig kontroll med hvem Forsvaret rekrutterte og heller ikke ga nok tid til nødvendig opptrening av avdelingene. En uheldig konsekvens av dette er at en rekke av de mannskapene Forsvaret rekrutterte på denne måten i dag sliter med post-traumatisk stress og andre plager. Skal vi redusere risikoen for psykiske senskader i slike sammenhenger er det dessuten avgjørende at avdelinger som har vært igjennom stridshandlinger fortsetter å bestå som sosial gruppe og nettverk også etter at de kommer tilbake til Norge. Dersom enheten oppløses umiddelbart etter hjemkomst slik de tradisjonelle ad hoc rekrutterte avdelingene er blitt, overlates mange soldater som kan ha vært

gjennom krevende situasjoner til seg selv før inntrykkene er kommet på avstand. Det er derfor en stigende erkjennelse av at den typen sammensveidete, stående avdelinger vi er avhengige av her hjemme også er den beste løsningen for å kunne bidra til krevende utenlandsoperasjoner i regi av FN, NATO eller andre.

Et annet interessant spørsmål er hvilken legitimitet verneplikten egentlig har når det ikke lenger er nasjonens eksistens som står på spill. Som påpekt var det trusselen om nasjonal utslettelse som utgjorde oppbudsforsvarets både praktiske og moralske fundament da det ble innført. Men i dag er trusselen om tap av frihet og selvstendighet for oss alle erstattet av scenarier der militærmakt kan bli brukt mot oss i langt mer begrenset omfang – som del av et tvangsdiplomati i en politisk konflikt om materielle verdier eller ikke-eksistensielle politiske spørsmål. Hvilke konsekvenser bør det få for valget av forsvarsmodell? Hva ville f. eks. blitt reaksjonen i norsk opinion på at noen hundre vernepliktige falt i en væpnet konflikt som i sin konsekvens bare dreide seg om størrelsen på oljeinntektene eller rekkevidden av norsk suverenitet på Svalbard – ganske særlig dersom det også fremkom at mange av dem falt fordi de ikke var godt nok trent? Sannsynligvis hadde det medført en dramatisk offentlig oppvåkning på linje med den som kom etter 22. juli. Når dette likevel ikke er noe tema i dag skyldes det antagelig at hverken politikerne eller offentligheten for øvrig har reflektert over at det praktiske innhold av å skulle «forsvare landet» helt har endret karakter etter slutten på den kalde krigen.

Den fjerde og siste hovedtrend som undergraver den tradisjonelle forsvarsmodellen er den generelle samfunnsutviklingen. Velstandsutviklingen og overgangen fra et samfunn basert på primærnæringer til et industri- og tjenestebasert samfunn har medført en stadig større spredning i befolkningens fysiske og mentale robusthet, og dermed dens skikkethet som soldater. Det ekstreme fysiske slitet som de norske mobiliseringsavdelingene i Narvik-fjellene under felttoget i 1940 oppviste hadde ikke vært mulig dersom ikke soldatene i hovedsak hadde vært småbrukere, skogsarbeidere og fiskere, vant til hardt kroppsarbeid under alle slags værforhold og til alle årstider. I dag dimitterer derimot en av tre vernepliktige soldater i løpet av tjenesten, hovedsakelig på grunn av for dårlig fysisk form – vel å merke *etter* at det allerede er foretatt en omfattende utsiling av de minst skikkede og motiverte ved sesjon⁹. De følgene av fysisk inaktivitet i oppveksten som allerede er erkjent som et folkehelseproblem har med andre ord også en konsekvens på forsvarsområdet. At så få i dag gjør militærtjeneste er således ikke bare et resultat av at det er behov for færre. Det skyldes også at det knapt er flere som eger seg.

Disse utviklingstrekkene hadde hver for seg og isolert sett ikke vært sterke nok til å utløse en grunnleggende endring av forsvarsmodellen. Realiteten er imidlertid at de alle påvirker utviklingen i samme retning, og dermed virker gjensidig forsterkende. Både kostnadsutviklingen og den sikkerhetspolitiske utviklingen har bidratt til at mobiliseringsforsvaret blir borte. Det innebærer at vi kun utnytter vernepliktige mannskaper under førstegangstjenesten, som i parentes bemerket derfor like gjerne kunne vært kalt sistegangstjenesten. Det betyr at modellens nytteverdi reduseres dramatisk, etter som dens egentlige funksjonelle begrunnelse er nettopp mobiliseringspotensialet i en stor, grunnutdannet reserve. Når teknologiutviklingen og dermed kompetansekravene i tillegg innebærer at en stadig større andel av denne førstegangstjenesten går med til oppøving før et vernepliktsforband er tilstrekkelig trent, synker selvfølgelig den operative nytteverdien enda mer. Tar vi tillegg inn den økonomiske dimensjonen, innebærer kostnadsutviklingen at gjenanskaffelse av Forsvarets materiell stadig blir dyrere, selv regnet i en fast kroneverdi. Men den tiden materiellet er tilgjengelig for operativ bruk hvert år blir stadig kortere fordi oppøving av betjeningen krever stadig lengre tid. *Det betyr at kostnadseffektiviteten i dagens modell stadig går ned, ved at vi i realiteten betaler en stadig høyere pris for en stadig lavere ytelse i form av beredskap med trente og utrustede styrker.*

Dersom vi 22. juli 2011 hadde fått en sikkerhetspolitisk krise i stedet for et terroranslag og det plutselig var blitt bruk for Brigaden i Nord-Norge, ville vi fått en slående demonstrasjon av dette. Vi forutsetter med andre ord at det på dette tidspunktet hadde inntruffet en situasjon der muligheten for en væpnet konflikt var overhengende, og der krisen kunne forventes å gå over i væpnet konflikt i løpet av 1-2 døgn. Dette er helt i tråd

med den type situasjon som er beskrevet som en dimensjonerende utfordring for Forsvaret i politisk vedtatte styringsdokumenter – altså det formål vi primært har denne brigaden til. Av dens to vernepliktsbaserte kampbataljoner var den ene dimittert en måned tidligere, og mannskapene spredt for alle vinder. Den andre var ca seks måneder inn i førstegangstjenesten, og hadde dermed ytterligere tre måneders opplæring igjen før den ville vært klar for innsats som kampklar bataljon ut fra GIHs kriterier. Denne bataljonen var dessuten utrustet med annenrangs pansrede kjøretøyer, fordi det ikke har vært økonomisk mulig å utruste begge bataljoner med høyverdige stridskjøretøyer. De samme svakheter gjaldt også for brigadens øvrige avdelinger, som skal støtte kampbataljonene med artilleri, samband, forsyninger osv. Til tross for at vi på papiret har en stående brigade ville det med andre ord ikke vært en eneste avdeling klar til innsats i Nord-Norge denne dagen, med det materiell og den treningsstandard vi selv anser som nødvendig. Politiet har fått meget hard medfart for sin manglende beredskap 22.juli, hvor de tross alt pågrep masse-morderen i løpet av en drøy time fra de ble varslet. I det perspektiv skulle det vært interessant å se hva reaksjonen hadde vært når offentligheten ble klar over at denne høyt prioriterte enheten i Forsvaret ikke kunne vært brukt i det hele tatt – i det minste ikke uten å sende utrente mannskaper med utilstrekkelig materiell i krig.

Norge skal i løpet av de nærmeste årene gjennomføre den største offentlige anskaffelse – sivil eller militær – noensinne, ved å anskaffe 48 nye F-35 multi-rolle kampfly. Disse vil bli plassert på Ørland hovedflystasjon som base i fred, men skal i en beredskapssituasjon fordeles på et antall spredningsbaser for å redusere sårbarheten og øke dekningsområdet. I åpningsfasen av en konflikt må det forutsettes at angriperen vil prøve å slå ut våre kampfly i tråd med et kjent mønster fra vår tids kriger og konflikter. Det skjer ved enten ved å ødelegge dem på bakken eller stenge dem inne på basene ved å ødelegge rullebaner og annen infrastruktur. Derfor er både hovedbase og spredningsbaser planlagt beskyttet med bakkebasert luftvern. Til dette disponerer vi et tilstrekkelig antall luftvernssystemer av typen NASAMS, som er et norskutviklet missil i verdensklasse. Ulempen er bare at vi i lange perioder hvert år ikke har trente mannskaper til å operere systemene, fordi luftvernsvadningene hovedsakelig er bemannet med vernepliktige. Det betyr at vi i en gitt situasjon bare vil kunne skrape sammen tilstrekkelig mange systemer til å beskytte hovedbasen ved å samle alt befalet og et begrenset antall vervede der, mens de viktige spredningsbasene vil ligge ubeskyttet. Tatt i betraktning hvilke økonomiske verdier i form av investeringer i selve flyene vi da utsetter for en voldsom tilleggsrisiko – på toppen av den risiko vi tar for å tape konflikten allerede i åpningsfasen – er dette misforholdet nærmest absurd.

Den stadige innkallingen og opplæringen av nye vernepliktige som ikke oppnår nødvendig kompetanse på sitt avanserte materiell før mot slutten av sin tjeneste, og som heller ikke gjenbrukes av en mobiliseringsorganisasjon, er derfor både en beredskapsmessig risiko og en massiv sløsing med samfunnets ressurser. Dernest er ordningen i sin konsekvens grunnleggende uetisk, fordi den innebærer at regjeringen i en gitt situasjon ikke vil ha noen annen mulighet enn å beordre mannskaper den selv har erkjent er utilstrekkelig trent inn i stridsoperasjoner som den selv har satt som dimensjonerende for Forsvaret. Det er interessant at en forsvarsminister som har markert seg sterkt i forhold til å styrke holdninger, etikk og ledelse¹⁰ i Forsvarets omgang med penger og materielle verdier, tilsynelatende ikke ser noen motsetning i dette.

En konkurranseutsatt produksjonsbedrift vil til enhver tid måtte vurdere hva som er den mest kostnadseffektive kombinasjon av innsatsfaktorer – arbeidskraft, maskiner, kapital – i produksjonen. Forsvarssektoren er selvsagt ikke prinsipielt forskjellig i så måte. Det dreier seg om å finne hvilken kombinasjon av innsatsfaktorer som for et gitt budsjett gir høyest effekt eller forsvarsevne. Paradokset ved eksemplet fra Brigaden i Nord-Norge er at dersom vi hadde erstattet de to vernepliktsbataljonene med en vervet bataljon hadde vi åpenbart hatt beredskap til enhver tid, og kostnaden ville i tillegg vært mindre. Dette fordi kostnadene knyttet til dobbelt sett materiell, befal, kaserner og annen infrastruktur etc for to bataljoner mer enn oppveier at vervede mannskaper selvsagt er dyrere enn vernepliktige rent lønnsmessig. Vi kunne med andre ord hatt en høyere beredskap til en lavere pris.¹¹

Det vi synes å ha vanskelig for å ta inn over oss, er derfor at en sum av utviklingstrekk har forskjøvet det optimale balansepunktet mellom personell, materiell, kompetanse og infrastruktur, bort fra personellintensivitet og over mot kapital- og kompetanseintensivitet. Forklaringen på den langsomme men uavvendelige endring av forsvarsmodellen i en mer profesjonalisert retning – på tross av en politisk retorikk som hyller den gamle modellen – er således at utviklingen drives av underliggende krefter som ikke lar seg stanse. *Dagens langsomme profesjonalisering av Forsvaret oppstår som konsekvens av konflikten mellom normative idealer og funksjonelle imperativer for hva som er et godt forsvar, der de funksjonelle imperativene sakte får overtaket.*

MOTARGUMENTENE

Hva så med de historiske argumenter for det tradisjonelle vernepliktsbaserte forsvaret? Hvilken verdi må vi tillegge de ideologiske og normative argumenter for den gamle modellen, og hvordan skal de avveies mot økonomiske, operative og andre funksjonelle hensyn? Det hadde vært en viktig diskusjon, hvis den tradisjonelle forsvarsretorikken hadde hatt noen rot i virkeligheten. Realiteten er imidlertid at denne retorikken synes å være trosartikler bygget på følelser og vanetenkning, mer enn rasjonelle argumenter som kan sannsynliggjøres ut fra de faktiske forhold.

For det første finnes det intet empirisk, statistisk eller annet belegg for å hevde at det er noen sammenheng mellom «folkeforsvar» og forsvarets forankring i befolkningen, mellom forsvaret som et oppbud av hele folket og forsvarsviljen. Blant de land i Europa hvor forsvaret har størst oppslutning og nyter størst respekt finner vi både typiske vernepliktsnasjoner som Finland eller Sveits og utpregede yrkesforsvarsnasjoner, som Storbritannia. På samme måte finnes det eksempler på land med begge systemer hvor forsvaret har meget lav status. Av dette kan det bare trekkes en logisk slutning, nemlig at verneplikt i seg selv ikke er hverken en nødvendig eller tilstrekkelig betingelse i så måte. En annen og langt mer sannsynlig forklaringsvariabel for forsvarets sterke stilling i enkelte land er den rollen det historisk har spilt for å bevare landets frihet og selvstendighet under eksistensielle kriger. En slik hypotese forklarer for eksempel forsvarets sterke stilling i to land med så forskjellige militære systemer som nettopp Finland og Storbritannia.

Et vesentlig poeng er imidlertid at selv om vernepliktshypotesen hadde vært riktig og dersom en slik folkelig forankring av Forsvaret er viktig – hvordan skal den ivaretas når det av andre årsaker bare er 10-15 prosent av ungdomskullene som avtjener militærtjeneste, kvinnene medregnet? Hvor relevant er med andre ord dette argumentet, hvis det likevel må settes inn tiltak for å forankre Forsvaret hos de 85-90 prosent av befolkningen som aldri vil få noen personlig kontakt med det?

I den gjeldende langtidsplan for Forsvaret hevdes det også at verneplikten bidrar til å sikre Forsvarets legitimitet gjennom en bred rekruttering som gjenspeiler befolkningen. Men hvor sant er det, når Forsvaret bare trenger 25-30 prosent av det mannlige årskull, og selvsagt forsyner seg systematisk på øverste hylle med hensyn til både motivasjon, fysikk, evnenivå og andre kriterier? Forsvaret gjenspeiler ikke lenger befolkningen når det bare er plussvariantene som gjør militærtjeneste. Det er selvsagt positivt for Forsvaret – men argumentet blir jo ikke sannere av det. Bredden og dermed legitimiteten blir ikke bedre med dagens praksis enn om utvalget hadde kommet fra motsatt ende av den sosiale og økonomiske skalaen. Men skal vi være bekymret av den grunn?

Interessant nok bruker de sterkeste tilhengere av dagens vernepliktsmodell like gjerne den konsekvente seleksjonen av de best skikkede som argument for ordningen, som alternativ til påstanden om at de vernepliktige utgjør et tverrsnitt av befolkningen. Men verneplikten kan jo vanskelig være begge deler samtidig. Uavhengig av denne inkonsistensen er argumentet dessuten meningsløst, når den operative nytteperioden er nede i 2-3 måneder av en tjenestetid på et år. Det hjelper altså lite å sikre seg de beste, når vi ikke har nytte av dem mer enn ¼ av den tiden de er inne. Da er det åpenbart et fullstendig misforhold mellom fordel og ulempe.

Når en slik argumentasjon likevel forekommer, henger det mye sammen med den tradisjonelle fordom at yrkessoldater er mennesker rekruttert fra kneiper og fengsler, og representerer et sosialt bunnfall uten andre muligheter. Det er imidlertid absolutt ingen basis for å hevde at Forsvaret i dag ikke vil kunne verve et tilstrekkelig antall skikkede og motiverte ungdommer av begge kjønn for 5-10 års tjeneste. De som ikke på det tidspunkt har funnet ut at de vil gjøre Forsvaret til karriere, vil kunne gå ut med både erfaring og oppsparte midler som vil sette dem i stand til å ta fatt på annen utdanning eller virksomhet, slik det fungerer andre steder. Og for å slå den siste spikeren inn i kisten på dette argumentet er det jo heller ingen som har hevdet at hele verneplikten bør fjernes. Dersom vi ønsker å beholde den som prinsipp og som et grunnlovsbeskyttet fortrinn i arbeidsmarkedet for Forsvaret både kan og bør vi gjøre det. At Forsvaret i dag får inn de best skikkede og motiverte til førstegangstjeneste er for så vidt helt riktig. Det er faktisk flere som gjerne vil inn enn det vi har plass til. Problemet er imidlertid at svært mange av dem vi tar inn er ungdommer som er kloke nok til å se at et års militærtjeneste kan være et aktivum for dem selv, og derfor gjerne vil inn før de går løs på studier og sivil karriere. Dermed avviser vi mange ungdommer som kanskje ikke vil bli advokater eller siviløkonomer, men som godt kunne tenkt seg å være i Forsvaret noen år før de eventuelt fortsatte i et annet yrke. Det betyr at staten i dag bruker milliarder av kroner hvert år på å subsidiere selvrealisering for den mest ressurssterke del av ungdomskullene, med svært liten forsvarseffekt per krone tilbake. Som vi kommer tilbake til dreier dette seg derfor om hvordan vi praktiserer verneplikten for å gjøre den funksjonell – ikke om hvorvidt vi skal ha den eller ei.

Like blottet for substans er argumentet om vernepliktsforsvaret som en garanti for forsvarets demokratiske sinnelag. Det eneste land i Europa i dag hvor militærkupp fremstår som en reell mulighet er vernepliktsnasjonen Tyrkia, hvor det så sent som i 2011 var arrestasjoner og avskjedigelser av en rekke høyere offiserer etter beskyldninger om kuppforberedelser. Hvordan harmonerer det med hypotesen om «demokratisk garanti», også når vi sammenligner med mulighetene for at yrkesforsvarene i Nederland eller Sverige skal foranstalte militærkupp eller misbrukes politisk på annen måte? Det er med andre ord slik at heller ikke muligheten for politisk misbruk av militærmakten synes å ha noen sammenheng med spørsmålet om «folkeforsvar» versus yrkesforsvar. Det avhenger åpenbart av andre historisk og kulturelt betingede forhold.

På tross av at alt dette har vært påtalt gjentatte ganger, utviser den tradisjonelle forsvarsretorikken en betydelig slitestyrke i forhold til selv åpenbar logisk og faktisk brist. I den nylig fremlagte langtidsplan for Forsvaret, Prop 73 S, heter det for eksempel som begrunnelse for å beholde verneplikten at «Allmenn verneplikt er en nasjonal beredskapsordning, i tilfelle det skulle komme tider der befolkningen må mobiliseres til vern av landet vårt». Her er altså implikasjonen at dagens lave uttak av befolkningen til militærtjeneste er en konsekvens av en sikkerhetspolitisk mindre bekymringsfull tid og derav et lavere behov. Det er imidlertid en fundamentalt uriktig påstand. Dersom vi skulle få en tid med økende sikkerhetspolitisk spenning vil begrensningen for hvor stort forsvar vi da kan mønstre fortsatt ligge i hvor store styrker vi vil rekke å utruste og trene til moderne standard. Den tiden det tar å etablere produksjonslinjer for moderne forsvarsmateriell – kombinert med både materiellets kostnad og en antatt økende etterspørsel også fra andre og større land enn Norge – utgjør en klar begrensning på hvor stort forsvar vi i så fall kunne bygge opp i løpet av selv en periode på flere år. Det vil uansett bare være en brøkdel av det vi måtte greie før manglende allmenn verneplikt ble en begrensning. Skulle proposisjonens begrunnelse være sann ville det med andre ord kreve teknologiske, økonomiske og samfunnsmessige omveltninger av et slikt omfang at vi i hvert fall ser helt bort fra dem når vi planlegger på andre samfunnsområder. Følgelig tjener en slik fremstilling bare til å bevare illusjonene om den historiske forsvarsmodellen, mens den tilslører den ubestridelige realitet at vi sakte men sikkert er på vei over i noe annet. Det er som vi skal komme tilbake til fortsatt gode grunner til å beholde verneplikten som prinsipp. Men de er andre enn den ofte gjentatte henvisningen til «nasjonens vernekraft», som neppe har vært sann på minst to generasjoner.

HVA MÅ GJØRES?

Konsekvensen av denne uviljen mot en raskere profesjonalisering er at den påstått gjennomførte omstilling

fra mobiliseringsforsvar til innsatsforsvar er en sannhet med modifikasjoner. Omstillingen så langt begrenser seg i hovedsak til en økonomisk begrunnet nedskalering av forsvarsstrukturen, og omfatter i mindre grad de kvalitative endringer som utviklingen tilsier. Mobiliseringsforsvaret er borte, men den gjenværende organisasjon har fortsatt flere likhetspunkter med det gamle mobiliseringsforsvarets styrkeproduksjonsapparat enn med et moderne, stående og innsatsklart forsvar. Den profesjonaliseringen som vår tids forutsetninger tilsier vil derfor kreve en rekke endringer. De vil i første rekke komme til å berøre Hæren, som er den av forsvarsgrenene som fortsatt benytter vernepliktige til selv de mest krevende oppgaver. I Sjø- og Luftforsvaret¹² er alle komplekse funksjoner på både fartøyer, fly og bakkeinstallasjoner for lengst overtatt av befal eller vervede. Verneplikt fungerer i disse forsvarsgrenene i realiteten bare som rekrutteringsmekanisme og som en lite aktverdigg mulighet for å underbetale ufaglært arbeidskraft i enkle funksjoner.

De nødvendige endringer vil for det første måtte komme til å dreie seg om selve kjernen i profesjonaliseringsbegrepet, nemlig vernepliktsmodellen. Alle enheter eller funksjoner som skal kunne beherske avansert materiell og benyttes i høyintensitets stridsoppdrag bør ut fra både beredskapsmessige, etiske og økonomiske hensyn bemannes med vervede. Derimot kan tallmessig betydelige deler av Forsvaret, som Heimevernet, grensevakten i Øst-Finnmark, HM Kongens Garde og vaktavdelingene ved mange av Forsvarets institusjoner og baser fortsatt baseres på verneplikt. Det samme gjelder Sivilforsvaret, som i dag riktignok sorterer under Justisdepartementet, men som det vil være naturlig å se i sammenheng med den militære strukturen hva bemanningen angår. Alle disse avdelingene og organisasjonene har det til felles at ingen av dem er forutsatt å løse kompliserte stridsoppdrag i et høyintensivt stridsmiljø, i tett samvirke med andre troppearter og forsvarsgrener. Som følge av dette er utstyret enklere og oppøvingstiden før mannskaper og avdelinger kan brukes kortere enn de er for de mest krevende stridsoppdragene. Bemanning av disse delene av Forsvaret vil kreve innkalling av omtrent det samme antall vernepliktige per år som i dag. Forskjellen vil være at med unntak av mannskaper til Garden og grensevakten vil de kunne gis en vesentlig kortere førstegangstjeneste rettet inn mot sine funksjoner, fra fire til seks måneder. For HV og Sivilforsvaret vil den resterende tjenesteplikt bli fordelt på de årlige samlinger, kurs og øvelser i de respektive enheter utover landet.

Fra denne vernepliktige mannskapspotten vil så Forsvaret kunne rekruttere vervede i nødvendig antall. Vernepliktens mulighet for seleksjon av motiverte og egnede ungdommer vil dermed også fungere som en pre-seleksjon av vervede som vil gi Forsvaret et meget godt utgangspunkt for å rekruttere skikket personell. Med den erfarte rekrutteringsrate og forutsatt en viss gjennomsnittlig ståtid for de vervede, vil en slik modell sikre en tilstrekkelig tilgang på personell til å bemanne den øvrige struktur – *en struktur som i størrelse uansett er begrenset av materiellinvesteringene*. Dette er for øvrig den vernepliktsmodell som i dag fungerer godt i Danmark.

I motsetning til praktisk talt alle andre land har det norske forsvarer i nyere tid hatt en såkalt enhetsbefalsordning. Det betyr at alle som har villet bli befal i Forsvaret har måttet gjennomgå en grunnleggende befalsutdanning på en befalsskole i en av forsvarsgrenene og deretter avtjene en viss plikttjeneste som sersjant eller kvartermester¹³. Styrken i denne ordningen har vært at den var godt tilpasset rollen som produksjonsapparat for reserveoffiserer til mobiliseringsforsvaret, som også var dens opprinnelige begrunnelse. Sersjantbefal på et års plikttjeneste etter befalsskole fikk nødtørfdig praksis under tilsyn av mer erfarne offiserer, før de fleste sluttet og ble vernepliktig befal i mobiliseringsorganisasjonen. Dette fungerte noenlunde godt også fordi mannskapene selvfølgelig var vernepliktige, med enda mindre kunnskap og erfaring enn selv den yngste sersjant.

Svakheten i et slikt system er imidlertid at den kritisk viktige rollen som sersjant- og kvartermesterbefal blir fylt av uerfarne lærlinger, mens denne befalskategorien i realiteten er en gruppe med helt egne og avgjørende viktige funksjoner i et stående forsvar. Sersjantbefalet har den samme rollen som rutinerne arbeidsformenn har i andre deler av arbeidslivet, det vil si de bringer inn erfaringsbasert dybdekompetanse på avgrensede områder som supplement til den breddekompetanse som gjerne innehas av personell med lengre teoretisk

utdannelse. Dette er i praktisk talt alle andre lands forsvar en egen personellkategori og en egen karriere – med egne oppgaver, en egen gradsstige, et eget lønssystem og en egen, sterk og umiskjennelig yrkesstolthet som gjennomsyrrer hele korpset. I engelsktalende land betegnes de ”non-commissioned officers” (NCOs), mens de i de skandinaviske land historisk ble kalt underoffiserer. Men i mellomkrigstiden falt denne ordningen som offer for forestillinger om både sosialt klasseskille og tjenestemessige urimeligheter i forhold til offiserene, og ble avskaffet hos oss. Det betyr at det norske forsvaret mangler de erfarne instruktørene og lederne på grunnplanet som er ryggraden i militære organisasjoner i andre land, og som også er en selvfølge i andre deler av norsk arbeidsliv¹⁴. Et forsvar med bare offiserer, men uten erfarent sersjantbefal, kan sammenlignes med et sykehus med leger men uten sykepleiere, en handelsflåte med styrmenn men uten båtsmenn, en byggebransje med sivilingeniører men uten arbeidsformenn. Det er – som mange offiserer fra allierte land sier etter å ha sett det norske systemet på nært hold i årenes løp – «en katastrofe som venter på å inntreffe”. I stor grad er denne svakheten allerede erkjent av Forsvarets politiske og militære ledelse. Så tidlig som i 2004 ble det vedtatt innført en ny kategori befal som da fikk betegnelsen avdelingsbefal, og som etter hvert er gått over til å bli kalt spesialistbefal. De representerer et skritt i riktig retning av et fullverdig underoffiserskorps, men også her har motstand fra blant annet befalsorganisasjonene ført til at ordningen er et slags kompromiss mellom et delt befalssystem og den gamle enhetsbefalsordningen. Derfor fungerer den heller ikke spesielt godt i forhold til intensjonene, blant annet fordi avdelingsbefalet slutter langt tidligere enn ønskelig fordi særaldersgrensen er satt for lavt. Vi bør derfor slutte å la noe så viktig som befalsordningen styres av forestillinger om klasseskiller og sosiale skjevheter – forestillinger som var misforståtte selv den gangen de oppsto og helt dysfunksjonelle i våre dagers spesialiserte arbeidsliv. Det betyr avskaffelse av dagens ettårige befalsskoler og innføring av et underoffiserskorps basert på utvelgelse av skikkede og interesserte vervede som rykker opp innenfor et eget gradssystem, men som i forhold til sine oppgaver forblir på grunnplanet og ivaretar behovet for erfaringsbasert kompetanse der. Lønnsmessig må disse selvsagt få en utvikling som er sammenlignbar med den de ville hatt som offiserer. Grad må med andre ord skilles fra lønn. Dersom man i tillegg skulle ønske å kalle dem noe annet enn underoffiserer i vårt egalitære land bør dette heller ikke stå i veien for en slik reform.

I dagens pensjonsdebatt blir det ofte påpekt at de lave særaldersgrensene i forsvar og politi ikke vil kunne opprettholdes i fremtiden. Ikke desto mindre er mulighetene for å tilpasse befalskorpsets sammensetning til organisasjonens behov ved systematisk avgang av dem som etter hvert oppnår en viss alder for små, slik de er i dag. Det gamle mobiliseringsforsvaret var i så måte enklere, fordi det krevde et stort antall staber og forvaltningsenheter som drev operativ planlegning, repetisjonsøvelser, materiellforvaltning, rulleføring av personell etc, og dermed ga plasseringsmuligheter for mange offiserer på midlere og høyere gradsnivå. I dagens forsvar eksisterer ikke disse stabene, og dermed heller ikke plasseringsmulighetene. I stedet er det oppstått et behov for at offiserer som ikke får videre avansement etter å ha sittet en viss maksimumstid i grad må forlate Forsvaret for å sikre tjeneste- og karrieremuligheter for yngre offiserer. Også dette er en kjent og selvfølgelig mekanisme i andre lands forsvar, hvor den ofte omtales som ”rykk opp eller ut”. Det er selvsagt det samme hva vi velger å kalle en slik ordning – kall det gjerne avgang på redusert lønn i stedet for pensjon gradert etter opptjeningsstid. Poenget er at det er et helt nødvendig system, om enn usosialt etter norske forhold, og at det ikke dreier seg om et tilbud om å gå av men om en plikt. Alternativet er en form for personellmessig forstoppelse, der mangelen på karrieremuligheter fører til at de dyktigste yngre offiserene slutter og går over i sivil virksomhet. Dette er allerede i ferd med å bli en merkbart tendens i dagens forsvar. Konsekvensen er at politikernes mulighet for å velge blant de beste for å sikre seg militære toppledere etter hvert vil bli borte. I stedet blir de henvist til å velge fra et sjikt av høyere offiserer som systematisk er satt sammen av dem som til enhver tid har hatt størst tålmodighet til å bli sittende og vente på en mulighet for nytt opprykk.

Da mediene fikk fatt i at norske soldater i Afghanistan smykket seg med både dødningehoder og vikinghjelmer, og brukte kamprop med norrønt tilsnitt, førte det til store presseoppslag. Da hadde det allerede kommet kritiske kommentarer til fremveksten av det vi kan kalle en krigerkultur i de nylig profesjonaliserte delene av

Forsvaret. Nå er det nok riktig at dødningehoder som ikonografi tenderer mot det smakløse så lenge vi har nazistenes SS i minne. Det er også riktig at en slik kultur i likhet med alle andre kan produsere utvekster. Men det endrer ikke behovet for en grunnleggende endring av moral- og motivasjonsbæreren i Forsvarets enheter når det går fra å være et oppbud av den mannlige befolkning, kun beregnet på en eksistensiell forsvarskamp på egen jord, til et helt eller delvis profesjonalisert verktøy for norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk. Stridsmoralen i det gamle forsvaret hvilte på at uten hensyn til hva vi var politisk uenige om her i landet, ville vi i en slik krise stå sammen om å forsvare umistelige verdier, og alle som trakk i uniform ville være kompromissløst innstilt på å ofre livet om nødvendig.

Uansett hva vi mener om realismen i en slik antagelse, kan vi fastslå at den er irrelevant for et forsvar som skal fungere under helt andre betingelser. Når det ikke er slik at liv og frihet for oss alle sammen nødvendigvis er truet, men befal og mannskaper likevel er forutsatt å skulle sette livet inn om det kreves, må moralbæreren være noe annet enn mobiliseringsforsvarets opphøyde idealer. Stridsmoralen og med den hele organisasjonskulturen må i stedet knyttes til sider ved avdelingen selv – til den enkeltes motvilje mot å svikte avdelingen, oppdraget, kameratene og i siste instans seg selv og sitt eget selvbilde. Viljen til å risikere livet blir i en slik kultur et utslag av den enkeltes uvilje mot å tape kameratenes respekt og tillit, og dermed også sin egen selvrespekt. Det er denne type profesjonskultur og profesjonsidentitet som alltid har holdt profesjonelle militære avdelinger oppe når de ble stilt på den ultimate prøve, fra de 300 spartanere ved Thermopylene og frem til i dag. Det er dette vi mener med krigerkultur i ordets egentlige betydning, og det er en like nødvendig forutsetning for et profesjonalisert forsvar som vervede mannskaper og profesjonelt lavere befal – like det eller ei.

AVSLUTNING

Ikke noe av det som er beskrevet her som en del av en nødvendig profesjonalisering av Forsvaret er på noen måte oppsiktsvekkende, nytt eller annerledes enn det som i dag er det vanlige i alle europeiske lands forsvar, med meget få unntak. Det er tvert i mot det naturlige og helt selvfølgelige i hvert eneste land det ut fra noen politisk, økonomisk, historisk, samfunnsmessig eller annen forutsetning er naturlig å sammenligne Norge med, helt ned til våre nærmeste naboland i Norden. Forestillingen om at «et profesjonelt forsvar er noe de har i England», som man ofte kan høre fortsatt, er med andre ord en utdatert og feilaktig oppfatning. I løpet av perioden etter den kalde krigens slutt er profesjonalisering av forsvaret blitt det vanlige over alt, drevet av de samme trender og utviklingstrekk som dem vi bare langsomt og motvillig tar inn over oss i Norge. Vi fortsetter i stedet å tillegge den gamle ordningen fordeler som det knapt nok er noen realisme i, og som uansett ikke er i nærheten av å veie opp for de påviselige ulemper.

Skeptikerne vil likevel spørre seg om en viktig samfunnssektor kan være så dysfunksjonelt organisert som det påstås her, uten at det ble mer synlig og skapte mer debatt. Forklaringen på det er at forsvarssektoren skiller seg fra alle andre offentlige virksomheter ved at *den til daglig er skjernet for den virkelighet den egentlig er til for*. Forsvaret blir heldigvis ikke satt på en reell prøve i form av krig hver dag, til forskjell fra helsevesen, jernbaner eller politi. Det skjer bare i forbindelse med utenlandsoperasjoner som for eksempel i Afghanistan, og der benytter vi da heller ikke vernepliktige. Det siste er i seg selv en påminnelse om at våre politikere innerst inne heller ikke tror at vernepliktige er godt nok trent for en reell krig. Å argumentere med at verneplikten er avgrenset til å gjelde forsvar av vårt eget land er i den sammenheng ikke særlig relevant, når trusselen om invasjon og nasjonal utslettelse er bortfalt. Det er høyst diskutabelt om de begrensede væpnede konflikter vi kan se for oss i nordområdene i dag – det være seg om politiske, økonomiske eller folkerettslige stridsspørsmål – har mer med vår nasjonale eksistens å gjøre enn å bekjempe militante islamister under andre himmelstrøk. Tilbake står derfor bare den egentlige begrunnelse: Politisk tror man heller ikke helt på at verneplikt er godt nok når krig og kamphandlinger ikke lenger er en teoretisk mulighet, men en realitet.

Vernepliktsforsvarets manglende eksponering for realitetene i en væpnet konflikt gjør det derfor mulig å opprettholde illusjonen om et slags idealforsvar tuftet på et oppbud av hele folket. Krig blir i en slik atmosfære

en abstraksjon, og Forsvarets egentlige rolle som krigsmaskineri fortrenses ikke overraskende av helt andre forestillinger. Verneplikten diskuteres utelukkende i forhold til sine påståtte prinsipielle fortrinn, og ikke i forhold til sine praktiske svakheter. I den grad noen interesserer seg for verneplikts funksjonelle sider, er det sekundæreffektene som er fremme i lyset. Ikke minst mange foreldre ser på militærtjeneste for egne sønner først og fremst som en positiv introduksjon til voksenlivet – som det som trengs for å lære dem å ta hensyn til andre, holde orden på egne eiendeler eller stå opp om morgenen og re sengen sin. At dette i tillegg til sin underordnede betydning også er en samfunnsøkonomisk kostbar måte å korrigere mangler i barneoppdragelsen på, faller tilsynelatende ingen inn.

At så mange av Forsvarets egne offiserer, til dels på høyt gradsnivå, signaliserer støtte til dagens ordning påkaller i seg selv en forklaring. Men som tidligere påpekt er det en rekke mekanismer som bidrar til det. For det første er det nok mange som ser det som både umulig og lite lurt å utfordre en nokså kompakt politisk majoritet på dette punktet. Det er også mange som nok er tvilende til om Forsvaret vil kunne rekruttere tilstrekkelig mange tilstrekkelig egnede vervede, og som derfor argumenterer ut fra et «man vet man har, men ikke hva man får»-resonnement. At det systemet man har er fullstendig dysfunksjonelt blir dermed av underordnet betydning.

Dernest skal vi huske at dette også har å gjøre med rene sekundærgevinster i form av tjeneste- og karriere-muligheter for befalet selv, spesielt i Hæren. Vernepliktsmodellen er etter hvert det eneste som holder liv i en brigadestruktur i Nord-Norge. Den dagen denne konstruksjonen erstattes av en vervet bataljonsgruppe, forsvinner også halvparten av tjenestestillingene i dagens avdelinger. I tillegg bortfaller mesteparten av den overbygningen i form av en brigadestab som i dag sysselsetter et betydelig antall hæroffiserer og sikrer dem tjeneste som på papiret er kvalifiserende for videre avansement. Bortfall av dagens modell ville med andre ord bety at Hæren fikk et stort overtallighetsproblem i sitt offiserskorps. Motstand mot en slik utvikling er derfor ikke mer enn menneskelig. Men det er ikke desto mindre et problem som objektivt bare lar seg løse av nettopp den type pliktig avgang av offiserer på redusert lønn som andre lands forsvar praktiserer for å slanke gradspyramiden fortløpende.

Fraværet av eksponering for virkeligheten gjør også forsvarssektoren til det ideelle område for ivaretagelse av symbolske eller andre vikarierende politiske motiver. De egentlige konsekvenser av ideologiske markeringer, distriktspolitiske kompromisser og moderat underfinansiering blir ikke like synlige som på andre samfunnsområder. Der ville tilsvarende konsekvenser trolig utløst oppslag i mediene, krav om øyeblikkelige endringer og rop om vedkommende statsråds avgang. Hva ville vi sagt dersom justisministerens reaksjon på 22.juli-kommisjonen hadde vært å foreslå at Politihøgskolen skulle reduseres til ni måneder, deretter skulle vi bruke de nyutdannede tjenestemennene som konstabler i tre måneder før vi sa dem opp og begynte på nytt – eventuelt brukte enkelte av dem noen år som vektere og parkeringsvakter?¹⁵ Eller hvis helsedirektøren gikk ut og sa at kreftbehandlingsutstyr for flere milliarder kroner årlig ble anskaffet til sykehusene, men det kunne dessverre bare brukes til pasientbehandling tre måneder hvert år. De øvrige ni ble det brukt til å lære opp ny betjening? Eller hva ville reaksjonen være på at det jevnlig omkom brannmenn i tjenesten på grunn av for liten erfaring, men vi likevel insisterte på at det var politisk ønskelig å benytte utskrevne mannskaper til dette arbeidet? Med andre ord overlever dagens vernepliktsmodell bare fordi den til daglig ikke utfordres av en virkelighet som ellers ville gjort den politisk umulig å forsvare. Skulle det likevel skje at Forsvarets beredskap ble satt på nettopp denne prøven, slik både politiske myndigheter og politi opplevde 22. juli, ville resultatet kunne bli minst like galt. Dagens vernepliktsmodell innebærer som påpekt svakheter i landets beredskap som er like store og større enn dem som da ble avdekket, og avkledningen av modellen ville trolig blitt deretter.

At bevisstheten om mange av disse forholdene er lav i store deler av det politiske miljø er likevel ikke det samme som at de ikke er kjent for de ansvarlige myndigheter. En rekke studier og betenkninger der svakheter ved dagens forsvarsmodell er beskrevet og begrunnet i stor detalj, ligger i Forsvarsdepartementets arkiv. Skulle vi derfor få en sikkerhetspolitisk krise eller konflikt som avdekket de til dels gapende hull denne

modellen innebærer i vår sikkerhet, kan man ikke si at dette var ukjent. Utfordringen ved en helt nødvendig profesjonalisering av Forsvaret er derfor ikke mangel på kunnskap, i det minste ikke hos den politiske elite. Det er å komme ut og skape innsikt om realitetene ved dagens ordning i det større politiske miljø, hos mediene og hos folk i sin alminnelighet. Der må en foreldet og nærmest sakral forestilling om Forsvaret som et oppbud av hele folket erstattes med vurderinger basert på de samme økonomiske og funksjonelle kriterier som dem vi benytter på andre deler av offentlig sektor. Den politiske høyresidens forestillinger om folkeforsvarets praktiske og prinsipielle velsignelser hører hjemme samme sted som venstresidens følelsesladete rester av en historisk militærfiendtlighet – på historiens slagghaug.

Versjon 1. mai 2013

FORFATTER: Notatet er skrevet av tidligere forsvarssjef Sverre Diesen.

SLUTTNOTER

- 1 Foredrag i Oslo Militære Samfund 5. januar 2009
- 2 Dette refererer seg til forslaget om å erstatte de to vernepliktsbaserte kampbataljonene i Brigade Nord med en vervet bataljon. Dette forslaget ble avvist da det ble fremmet av forsvarssjefen i 2007, men delvis akseptert da det ble gjentatt av neste forsvarssjef i 2011. En av bataljonene ble da besluttet konvertert til vervet status, mens den andre ble beholdt som vernepliktig.
- 3 Aftenposten 13. april 2013
- 4 For dokumentasjon av prisutviklingen på militært materiell, se diverse rapporter fra Forsvarets forskningsinstitutt (FFI), bl a Johansen, P. K., & Berg-Knutsen, E. (2006). *Enhetskostnadsvekst i Forsvaret*. FFI-rapport 2006/00900; Kvalvik, S. R., & Johansen, P. K. (2008). *Enhetskostnadsvekst på forsvarsinvesteringer (EKV-I)*. FFI-rapport 2008/01129; Gulichsen, S., Johansen, P. K., & Pedersen, K. R. (2011). *Realkostnadsvekst i offentlig sektor – Teoretisk fundament og konsekvenser for Forsvarets langtidspanlegging*. FFI-rapport 2010/01630.
- 5 I realiteten er den faktiske tjenestetid fra innrykk til dimisjon nå nede i 10 måneder, i hht opplysninger fra Generalinspektøren for Hæren ifm oppdatering av FFIs kostnadssimuleringsmodell KOSTMOD.
- 6 Med strategisk varslings tid forstås den tiden som går fra det er mulig å se og tolke angrepsforberedelser på motstanderens side til angrepet kommer. En oppbygging av de sovjetiske divisjonene på Kola-halvøya og i Nordvest-Russland for øvrig til full styrke for en omfattende invasjon av den type vi forberedte oss på under den kalde krigen ville hatt en strategisk varslings tid på flere uker.
- 7 Dette er en sentral del av den etablerte sikkerhetspolitiske forutsetning for Forsvaret, nedfelt i en rekke styringsdokumenter, bl a 'Evne til innsats – strategisk konsept for Forsvaret (Forsvarsdepartementet 2009), der det heter «Fraværet av varslings tid når det oppstår episoder og situasjoner av sikkerhetspolitisk karakter forsterker behovet for relevant militær tilstedeværelse og videre modernisering av de militære styrker». Det samme har også vært understreket i taler og foredrag av Forsvarets politiske ledelse. Forsvarsminister Grete Faremo sa for eksempel i et foredrag i Oslo Militære Samfund 4. januar 2010 at en viktig del av begrunnelsen for å ha styrker permanent i begge landsdeler er at varslings tiden kan bli så kort at overføringstiden for styrker fra en landsdel til en annen kan føre til at de kommer for sent. Denne tiden er 3-4 døgn for en tungt oppsatt hæravdeling som Telemark bataljon, og kortere for fly- og marineenheter. Det må med andre ord forutsettes at Forsvarets politiske ledelse har sluttet seg til en slik trusselvurdering, og at den må betraktes som dimensjonerende.
- 8 Klartiden er den tid som må brukes fra en avdeling blir besluttet satt på krigsfot til den er klar med alt sitt personell og materiell, trent og øvet til forutsatt standard
- 9 Aftenposten 27. juli 2012
- 10 Det såkalte HEL-programmet, dvs "Holdninger, etikk og ledelse"
- 11 Det er denne endringen som er varslet delvis gjennomført i Stortingsproposisjon 73 S (2011-2012) ved at en av bataljonene er besluttet delvis profesjonalisert mens den andre fortsatt vil være vernepliktsbasert. Det innebærer at kostnadene fortsatt vil være meget høye, fordi vi fortsatt vil måtte betale for en vernepliktsbasert bataljon av meget begrenset beredskapsmessig verdi.
- 12 Med unntak av luftvernartilleriet på jagerflybasene
- 13 Kvartermester er den grad i Sjøforsvaret som svarer til sersjant i Hæren og Luftforsvaret
- 14 Den forrige generalinspektør for Hæren, generalmajor Per Sverre Opedal, har nedlagt et meget stort og fortjenestefullt arbeid for å gjeninnføre et system i Hæren som innebærer en gjenreising av underoffiserskorpset.
- 15 Dette er en både økonomisk og operativt overførbart analogi til å gjenbruke mannskaper utdannet på krevende og kostbart materiell i forsvarsgrenene som HV-manskaper med enkle vakt- og sikringsoppgaver, utstyrt med håndvåpen.